

Kazimierski, Józef

Straty biologiczne i materialne na obszarze obecnego województwa ostrołęckiego w latach II wojny światowej

Rocznik Mazowiecki 10, 77-90

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Józef Kazimierski

Straty biologiczne i materialne na obszarze obecnego województwa ostrołęckiego w latach II wojny światowej

Niemcy do napaści na Polskę 1 września 1939 r. zaczęli się przygotowywać na parę lat przed realizacją tego zamierzenia. Architekci niemieccy — Papst i Grosman opracowali w Dreźnie w latach 1936-1938 plany przebudowy Warszawy i Ciechanowa na miasta niemieckie. Oznaczało to wyburzenie większości zabudowy i wysiedlenie ludności polskiej. Plany te zaczęto realizować w czasie wojny. W Warszawie, na terenie Zamku Królewskiego, miała być wzniesiona Hala Ludowa, a w miejsce Kolumny Zygmunta — Kolumna Zwycięstwa; w Ciechanowie, w miejsce wyburzonych budynków przy rynku miała powstać osada niemiecka. Realizację tych zbrodniczych planów w stosunku do zabudowy i ludności polskiej ułatwiło podpisanie paktu Ribbentrop-Mołotow 23 VIII 1939 r. Zakładał on rozbiór Polski i wyznaczał granicę tego rozbioru na rzece Wiśle. Realizacja tego paktu była natychmiastowa.

W końcu sierpnia 1939 r. w Olsztynie, szef policji bezpieczeństwa przy dowództwie 3 armii gen. Kühlera, powołał specjalną grupę (Einsatzgruppe der Sicherheitspolizei), której zadaniem miało być ściśle współdziałanie z oddziałami Wehrmachtu po napaści na Polskę. Celem ich działania miało być aresztowanie działaczy społeczno-politycznych według uprzednio sporządzonych list oraz wysiedlenie i egzekucje ludności polskiej i żydowskiej. A zatem zbrodnia z góry zaplanowana.

1 IX 1939 r. Niemcy, realizując plan Ribbentrop-Mołotow, dokonały napaści na Polskę. Do połowy września 1939 r. wojska niemieckie zajęły północne Mazowsze. Na zajętych terenach ustanowiono zarząd wojskowy. I już wówczas zaczęto realizować zbrodnicze plany wobec narodu polskiego. 6 IX 1939 r. w miejscowości Głazewo-Świeżki w powiecie makowskim rozstrzelano 25 Polaków, 8 IX w Krasnosielcu Leśnym — 41 Żydów, 10 IX w Laskach w powiecie ostrołęckim — 9 osób, 14 IX w Nowym Mieście — 7 Żydów, w Łącku — 28 mieszkańców, a w Przasnyszu — 5. Wykaz ten nie jest pełny. Nie zawiera też informacji o okrucieństwie, z jakim dokonywano wymienionych egzekucji.

W końcu września 1939 r. został ustanowiony zarząd wojskowy na terenie północnego Mazowsza. 28 IX 1939 r., na podstawie rozkazu naczelnego do-

wódcy wojsk lądowych gen. Brauchitscha, szefem administracji cywilnej dla południowoschodnich Prus, do których zaliczano północne Mazowsze, został Erich Koch, nadprezydent Prus Wschodnich, bliski współpracownik Adolfa Hitlera. Decyzja ta zasługuje na szczególne podkreślenie. Wyprzedzała ona dekrety Hitlera dotyczące okupowanych ziem polskich, a mianowicie: dekret z 7 X 1939 r. o umocnieniu niemieczyzny i powołaniu na komisarza Rzeszy do spraw umocnienia niemieczyzny reichsführera SS Heinricha Himmlera (dokumentu tego nigdy nie opublikowano w wydawnictwach urzędowych); dekret z 8 IX 1939 r. o wcieleniu zachodnich ziem polskich do Rzeszy Niemieckiej oraz dekret z 12 X 1939 r. o administracji okupowanych obszarów polskich, ustanawiający generalnego gubernatora dla zajętych przez wojska niemieckie, a nie wcielonych do Rzeszy ziem polskich, i powołujący na to stanowisko dr Hansa Franka.

Na terenie północnego Mazowsza, po ukazaniu się dekretów Hitlera, dokonano reorganizacji administracji wojskowej. 8 X 1939 r. utworzono Oberkommando Ost. Dowódcą tego okręgu wojskowego „Południowe Prusy Wschodnie” z siedzibą w Krasnem został gen. Kühler. Tereny północnego Mazowsza zostały przyłączone do Prus Wschodnich. Uzasadnieniem dla tej aneksji był fakt, iż ziemie te w latach 1796-1806 należały do Prus jako Prusy Nowo-Wschodnie. Było to przywrócenie stanu, jaki zaistniał po III rozbiórce Polski.

Tak doszło do utworzenia rejencji ciechanowskiej, części składowej prowincji Prusy Wschodnie (Provinz Ostpreussen). 25 X 1939 r. nastąpiło przekazanie władzy przez wojsko organom cywilnym. Rejencja ciechanowska była odtąd we władaniu Ericha Kocha, nadprezydenta Prus Wschodnich. Obejmowała ona obszar północnego Mazowsza o powierzchni prawie 13 tys. km². Zamieszkiwało ją 843 tys. osób, a w tym 748 tys. Polaków, 80 tys. Żydów i tylko 15 tys. Niemców. Był to teren najgęściej zaludniony w Prowincji Prusy Wschodnie.

Rejencję podzielono na 10 powiatów (ciechanowski, działdowski, makowski, mławski, ostrołęcki, plocki, płoński, przasnyski, pułtuski i sierpecki). Na czele rejencji stał prezydent dr Hermann Bethke, a następnie Paul Dargiel. Wiceprezydentami byli: Rossbach i Einhardt. Na starostów wyznaczył Erich Koch najaktywniejszych wschodnio-pruskich urzędników. Zachowali oni w swoich rękach kierownictwo dotychczas zarządzanych powiatów. Taka obsada powiatów polskich sprzyjała ich grabieży na rzecz powiatów wschodniopruskich, zapewniała dopływ polskiej siły roboczej. Na czele powiatów stanęli: w Makowie — Seiler, Ostrołęce — Poltinat, Przasnyszu — Wohlgemouth.

Większość terenów obecnego województwa ostrołęckiego wchodziła w skład rejencji ciechanowskiej. Tylko powiat ostrowski znalazł się w Generalnym Gubernatorstwie.

Po utworzeniu rejencji przeprowadzono stopniową germanizację nazw miejscowych (Ostrołęka — to Scharfenwiese, Przasnysz — to Praschnitz, Maków — to Mackeim), wprowadzano język niemiecki jako obowiązujący we wszystkich urzędach; zamknięto szkoły, likwidowano biblioteki i archiwa; hamowano przyrost naturalny ludności polskiej przez ograniczanie możliwości zawierania małżeństw; wprowadzono godzinę policyjną. Wydano mnóstwo

zarządzeń i obwieszczeń, m.in. w sprawie uboju zwierząt, cen, kursu marki niemieckiej, oddawania broni i amunicji. Wszystkie rozporządzenia zawierały ostrzeżenia, że za ich niewykonanie grozi kara śmierci. Nie była to tylko groźba. Sąd specjalny (Sondergericht) często ją stosował, a wykonanie następowało w więzieniu w Królewcu.

Późną jesienią i zimą 1939/1940 r. masowo wysiedlano oraz wywłaszczano Polaków i Żydów. Wysiedlonym zabierano cały majątek: mieszkania, sklepy, wszelkie nieruchomości. Ofiarom wolno było zabierać tylko mały pakunek ręczny, w którym nie mogły znajdować się: dewizy, szlachetne kruszce i dzieła sztuki. Wysiedlonych kierowano najczęściej do obozu przejściowego w Działdowie, a następnie do Generalnego Gubernatorstwa lub do obozów koncentracyjnych, a w najlepszym razie do obozów pracy.

W rejencji administracja niemiecka szybko zlikwidowała wszelkie swobody obywatelskie. Ludność polska i żydowska została wyjęta spod prawa. Nie znamy wypadku, by Niemiec za zabójstwo Polaka lub inny czyn przestępczy został ukarany. W celu deptania godności osobistej prawowitych mieszkańców tej ziemi, wydano nakaz kłaniania się każdemu Niemcowi. Natomiast małe racje żywnościowe miały doprowadzić ludność polską do wyniszczenia na skutek głodu lub zsyłek do obozów pracy za tzw. nielegalny handel lub ubój. Za nielegalny ubój niemiecki sąd specjalny wymierzał karę śmierci, a o jej wykonaniu powiadamiano ludność poprzez obwieszczenia.

Formą eksterminacji był też przymus pracy dzieci od lat 12. Pracy towarzyszyło bicie bez powodu i poniżanie, przy każdej okazji. Znane są powiedzenia E. Kocha: „Dobry Niemiec, zanim zje śniadanie, musi rozpocząć dzień od ukarania człowieka innej narodowości” lub „Polak, w przeciwieństwie do naszego niemieckiego robotnika, jest urodzony właśnie do czarnej roboty”.

Stosunek Niemców do obywateli polskich w rejencji ciechanowskiej wynikał z ich założeń politycznych, których celem było całkowite zgermanizowanie tych terenów. Jednym z przejawów tej polityki były wywłaszczenia i wysiedlenia, zapoczątkowane już w listopadzie 1939 r. Prowadzono je w miastach i w wsiach. We wsiach rozpoczęto od wielkich właścicieli ziemskich, a skończono na całych wsiach. Wysiedlenia były połączone ze scalaniem majątków ziemskich, rozparcelowanych w okresie międzywojennym. Kolejne masowe wysiedlenia miały miejsce w listopadzie i grudniu 1940 r. Od 10 do 20 XI 1940 r. wysiedlono do GG (akcja mławska) prawie 11 tys. Polaków, a od 5 do 18 XII (akcja litewska) dokonano masowych wysiedleń z całej rejencji. Chodziło wówczas o mieszkania i warsztaty pracy dla Niemców „repatriowanych” z krajów bałtyckich. Ofiary kierowano najpierw do obozu w Działdowie, a następnie w styczniu 1941 r., w czasie dużych mrozów, towarowymi wagonami przewożono do dystryktu krakowskiego w GG. W wypadku wysiedlania całych wsi, częściowo rozbierano zabudowania. Czasem przesiedlano w ramach jednego powiatu. Była to oczywiście zamiana dobrych gospodarstw na gorsze.

Trzeba tu zauważyć, że większość wysiedleń miała miejsce w 1940 r., tj. wówczas, gdy podobnych wysiedleń dokonywali sowieci na wschodnich terenach

Bekanntmachung

Es wird hiermit zur allgemeinen Kenntnis gebracht:

Auf Grund des § 2 Abs. 3 der Verordnung zum Schutze der Ernteerfassung und zur Ernährungssicherung im Wirtschaftsjahr 1943-44 vom 14. 7. 1943 ist

DER POLE

JAN LASKOWSKI

aus Ostrow-Komorowo am 22. Oktober 1943 vom Standgericht

zum Tode verurteilt

worden, weil er ohne Genehmigung der zuständigen Dienststelle eine Kuh geschlachtet und verwertet hat.

Das Urteil wurde am gleichen Tage vollstreckt.

Ostrow, den 22. Oktober 1943.

Der Kreishauptmann

Ogłoszenie

Niniejszym podaje się do ogólnej wiadomości

Na podstawie § 2 ust. 3 rozporządzenia o ochronie zbiorów i zabezpieczenia wyżywienia w roku gospodarczym 1943-44 z dnia 14.7.43 został

POLAK JAN LASKOWSKI

z Ostrowi - Komorowa w dniu 22 października 1943 r. przez

Sąd doraźny skazany na karę śmierci

ponieważ bez zezwolenia odnośnej władzy zabił krowę i spieniężył ją.

Wyrok został wykonany w tym samym dniu.

1. Ogłoszenie o wyroku śmierci na Jana Laskowskiego z Ostrowi-Komorowa za ubój krowy bez zezwolenia z 22 X 1943 r. Archiwum Państwowe m.st. Warszawy (dalej: APW). Zbiór plakatów i ogłoszeń

Polski, zajętych przez nich we wrześniu 1939 r. w wyniku realizacji paktu Ribbentrop-Mołotow z 23 VIII 1939 r. oraz układu o granicy i przyjaźni pomiędzy III Rzeszą Niemiecką a ZSRR z 28 IX 1939 r. Układ ten trzeba dziś uznać za kamień węgielny dokonywanych później przez Niemców i ZSRR aktów eks-terminacji. Akty te nie tylko były zsynchronizowane w czasie, lecz także przeprowadzane przy pomocy podobnych metod i celów. Oba totalitarne systemy cechowało stosowanie odpowiedzialności zbiorowej, realizowanej w różnych formach, ale będącej konstytutywną cechą rządów zarówno państwa NSDAP, jak i WKP(b). W obydwu wypadkach wywózki dokonywano przy pomocy wyjątkowo brutalnych metod, pociągami towarowymi, niekiedy przy 30-stopniowym mrozie.

Na terenie rejencji w miejsce wysiedlonej ludności polskiej osiedlono do stycznia 1941 r. ok. 22 tys. Niemców, głównie z Litwy i krajów nadbałtyckich. Zamierzano ziemię i nieruchomości po wysiedlonych przeznaczyć po wojnie na osadnictwo dla synów chłopów pruskich lub na zalesienie. W tym celu miały być utworzone gospodarstwa o powierzchni 5-50 ha. Natomiast dla oddzielenia Rzeszy od pozostałych terenów, planowano utworzenie pasu osadnictwa niemieckiego szerokości ok. 100 km. Miał on przebiegać przez teren rejencji i stanowić swego rodzaju bazę niemieczyny na wschodzie.

Realizację wymienionych zamierzeń zahamowały w 1941 r. przygotowania do napaści na ZSRR. W 1942 r. wznowiono je, ale w 1943 r., na skutek klęsk militarnych na wschodzie i braku chętnych do osiedlenia, akcję wysiedleń zahamowano. Planowano wznowienie jej po zakończeniu wojny.

Wyniszczeniu ludności polskiej służyło także niemieckie sądownictwo. Chodziło w tym wypadku o nadanie pozorów działania zgodnie z literą prawa. Już we wrześniu 1939 r., jeszcze w czasie trwania działań wojennych, gen. Brauchitsch wprowadził sądy specjalne na obszarach okupowanych przez Wehrmacht. Mogli je powoływać dowódcy armii dla obszaru położonego za frontem armii. Z uprawnienia tego dowódcy armii skrupulatnie korzystali. W ten sposób dokonano wielu egzekucji ludności polskiej i żydowskiej, w trakcie i zaraz po kampanii wrześniowej.

W 1940 r. powstał sąd specjalny przy sądzie krajowym w Ciechanowie oraz sądy powszechne w powiatach. Dziś, gdy się przegląda zachowane akta, trudno uwierzyć, że prawnicy mogli, chociaż nie musieli, wymierzać wyroki śmierci chłopom za ubój świni lub krowy, a następnie w formie afiszów informować o tym w celu zastraszenia ludności polskiej. Jest to wymowny, chociaż nie jedyny przykład upadku wszelkich zasad humanitarnych wśród inteligencji niemieckiej na usługach rządów totalitarnych. Z zachowanych 583 spraw z lat 1940-1944 aż 149 zakończyło się wyrokami śmierci. Wyroki wykonywano przez ścięcie gilotyną w więzieniu w Królewcu. Należy tu podkreślić fakt, iż tylko znikoma część ludności rejencji zginęła w wyniku wykonanych wyroków sądów niemieckich (149 na 94 161 osób zamorodowanych w różnych okolicznościach).

Na terenie rejencji było ponad 50 obozów karnych i obozów pracy. Największy obóz karny (Straflager) zorganizowali Niemcy w Działdowie już jesienią

2. Ruiny Ostrołęki, 1945 r. APW. Zbiór fotograficzny

1939 r. Przewinęło się przez niego 200 tys. osób. Z tego zginęło w obozie ok. 10 tys. Dziesiątki tysięcy osób z rejencji przeszło także więzienie plockie. Było ono w dyspozycji plockiego Gestapo. Osadzanych w nim więźniów po kilku lub kilkunastu dniach zsyłano do obozów: w Oświęcimiu, Stutthofie, Ravensbrück, Mauthausen, Gross-Rosen i Pomiechówku. Większość z nich nigdy z obozów nie wróciła.

Oboz dla więźniów w Forcie III w Pomiechówku był wyjątkową wyniszczającą katownią. Zamordowano w nim lub zagłodzono na śmierć ok. 60 tys. osób z terenu północnego Mazowsza.

W ok. 50 mniejszych obozach pracy więziono ok. 80 tys. osób, spośród których parę tysięcy zginęło, a wiele doznało trwałych okaleczeń ciała lub też wyszło z większymi lub mniejszymi urazami psychicznymi.

Eksterminacji ludności w obozach towarzyszyły egzekucje na miejscu pod byle pozorem. Dziś nie ma prawie miasta lub miasteczka na północnym Mazowszu, w którym nie byłoby miejsca egzekucji lub kaźni, miejsca, które upamiętniono lub które jeszcze czeka na upamiętnienie.

Pod koniec wojny, 15 VIII 1944 r., przy Polskim Komitecie Wyzwolenia Narodowego utworzono Resort Odszkodowań Wojennych, który powoływał organy odszkodowań wojennych I i II instancji. W październiku 1944 r. przy Urzędzie Wojewódzkim Warszawskim został utworzony Inspektorat Odszkodowań Wojennych, a przy starostwach powiatowych powołano instruktorów szacowania szkód wojennych. W listopadzie 1944 r. nastąpiła reorganizacja, a mianowicie Inspektorat przemianowano na Wydział Odszkodowań Wojennych Urzędu Wojewódzkiego Warszawskiego. Natomiast w powiatach utworzono Referaty Odszkodowań Wojennych.

Celem było możliwie ściśle i szybkie oszacowanie strat poniesionych przez naród polski bezpośrednio lub pośrednio w czasie działań wojennych i postę-

powołania okupacyjnych władz niemieckich, z uwzględnieniem zarówno strat biologicznych, jak i materialnych. Opracowano formularze, rozsyłano je do wypełnienia przez poszkodowanych i rozpoczęto systematyczną rejestrację i oszacowanie szkód wojennych, poniesionych zarówno przez osoby fizyczne jak i prawne. Równocześnie podjęła pracę Komisja do Badania Zbrodni Niemieckich.

To dzięki ich pracy rozporządzamy dziś materiałami źródłowymi umożliwiającymi badanie strat biologicznych i materialnych spowodowanych przez działania wojenne w 1939 r. i w latach 1944-1945 oraz niemieckie władze okupacyjne.

W świetle przeprowadzonych po wojnie w 1945 r. rejestracji strat i szkód, możemy dziś ustalić także przybliżone straty biologiczne i materialne poniesione przez ludność na obszarze obecnego województwa ostrołęckiego w latach II wojny światowej.

Za podstawę ustaleń przyjąłem straty poniesione przez ludność powiatów: Maków, Ostrołęka, Ostrów i Przasnysz. Weszły one prawie w całości w skład obecnego województwa ostrołęckiego, plus części powiatów: Pułtusk i Radzymin. Sądzę, że ta korekta obszarowo równoważy się i umożliwia wyciąganie zbliżonych do stanu faktycznego wniosków ogólnych.

I tak straty biologiczne na terenie wymienionych czterech powiatów, które weszły w skład obecnego województwa ostrołęckiego, przedstawiłem w formie odrębnej tabeli (tab. 1). Wynika z niej, iż zabitych w czasie wojny było ponad 3 tys., a w tym najwięcej w powiecie Maków (1000 osób), a najmniej w powiecie Przasnysz (441 osób). Było to prawie 40% w stosunku do zabitych w czasie wojny w całej rejencji ciechanowskiej. Zamordowanych było ponad 22 tys. (47% w stosunku do rejencji), zamordowanych w obozach i więzieniach 4,8 tys. (15% w stosunku do rejencji), zmarłych w czasie wykonywania pracy przymusowej 850 osób (37% w stosunku do rejencji), zmarłych z odniesionych ran lub w czasie ukrywania się 470 osób (13%). Zamordowanych w różnych okolicznościach było ok. 31,5 tys. (33,5%) na terenie obecnego województwa ostrołęckiego.

3. Zniszczone budynki w Ostrołęce, 1945 r.
APW. Zbiór fotograficzny

Na podstawie danych tylko z omawianych 4 powiatów (w rejencji ciechanowskiej było 10 powiatów) wynika, iż właśnie tam straty biologiczne były największe. Wyniosły w przybliżeniu (powiat Ostrów był w GG) aż 1/3 strat w całej rejencji. Natomiast wśród 4 powiatów (kurpiowskich) największe straty odnotowano w powiecie ostrołęckim (10 tys. osób), a najmniejsze w powiecie przasnyskim (5 tys. osób).

Z powyższych danych można wyciągnąć generalny wniosek, iż dla Niemców ludność kurpiowska stanowiła największe zagrożenie. Wniosek ten potwierdzają wywózki na roboty do Rzeszy (24 tys. — 31,5% w stosunku do rejencji) i wysiedlenia (34 tys. — 47,4%). Należy tu jeszcze odnotować, iż na terenie rejencji ciechanowskiej równie okrutny terror panował tylko w powiecie pułtuskim (24 tys. zamordowanych, prawie 11 tys. wywiezionych i ponad 11 tys. wysiedlonych), ale był to także w znacznej części powiat z ludnością kurpiowską.

To też jak ironia zabrzmiały perfidne słowa Ericha Kocha w jego oświadczeniu na procesie w Warszawie: „W okresie, kiedy w Generalnej Guberni szalała walka, w okręgu ciechanowskim była cisza i spokój. Wszyscy pracowali i zarabiali..., byłem zawsze dumny z tego, że okrąg ciechanowski określany był jako oaza wśród polskiego kraju z jego chaosem i walkami”.

Może i był tu nieco większy spokój niż w GG, ale ułatwiał on tylko bezkarne morderstwa i prowadzenie, jakbyśmy to dziś powiedzieli, czystki etnicznej pod przyszłe masowe zasiedlenie sprowadzonymi tu Niemcami z krajów nadbałtyckich i Prus Wschodnich. Zadanie to zaczęto zresztą realizować już w czasie wojny i tylko ze względu na klęski militarne na wschodzie Niemcy musieli odłożyć realizację tego okrutnego planu, na okres po „zwycięskim” zakończeniu wojny.

Straty materialne w miastach i wsiach w powiatach na obszarze obecnego województwa ostrołęckiego w latach wojny i okupacji 1939-1945 były ogromne, sięgały w powiecie makowskim aż 90% w liczbie zagród we wsiach (tab. 4) i 85,6% w liczbie budynków w miastach (tab. 2).

4. Ruiny Makowa Mazowieckiego, 1945 r. APW. Zbiór fotograficzny

5. Ziemianki w okolicach Makowa zamieszkałe przez bezdomną ludność, 1945 r.
APW. Zbiór fotograficzny

Wartość strat w nieruchomościach miejskich w powiecie makowskim (tab. 3) wyniosła bez mała 26,4 tys. zł. z 1939 r. (w powiatach: ostrołęckim — 9,3 tys. zł., ostrowskim — 14,3 tys. zł., a w przasnyskim najmniej — 1,3 tys. zł. z 1939 r. — (tab. 3). W liczbie budynków straty wyniosły: 85,6% w dwóch miastach w powiecie makowskim, 55% w Ostrołęce, 35,9% w dwóch miastach w powiecie ostrowskim i najmniej 9,1% w dwóch miastach w powiecie przasnyskim (tab. 2).

Zniszczenia we wsiach były znacznie większe. W powiecie makowskim wyniosły 39 tys. w zł. z 1939 r., ostrołęckim 23,7 tys. zł., ostrowskim 10,9 tys. zł., przasnyskim 9,7 tys. zł. W przeliczeniu na procenty czyniło to w powiecie makowskim 80% łącznej wartości zagród i 94,2% liczby zagród, w powiecie ostrołęckim odpowiednio 32% i 40,2%, ostrowskim 42% i 56,5%, a w przasnyskim 40% i 52,2%. Straty materialne wśród zagród wiejskich były także największe w powiecie makowskim, drugie miejsce zajmował powiat ostrowski, trzecie przasnyski, a czwarte ostrołęcki (tab. 4). Natomiast procent zniszczenia we wsiach, bez zagród uszkodzonych, kształtował się nieco inaczej i wynosił dla powiatu makowskiego 71,6%, ostrołęckiego 24,6% i przasnyskiego najmniej, tj. 19,8% (tab. 2).

Wymienione straty materialne były z jednej strony wynikiem działań wojennych we wrześniu 1939 r. i walk na przełomie 1944/1945 r., a z drugiej strony celowej polityki okupanta niemieckiego, który prawie we wszystkich miastach wyburzał całe dzielnice, zamieszkałe głównie przez ludność żydowską. Natomiast we wsiach wiązało się to z wysiedleniami lub przesiedleniami, z represjami za udział w ruchu oporu lub za udzielaną oddziałom partyzanckim pomoc. Zniszczenia zabudowy w miastach (44%) były dwukrotnie większe niż we wsiach (20,4% — tab. 2).

Do wymienionych strat należy doliczyć straty w różnego rodzaju ruchomościach, narzędziach gospodarskich i kosztownościach. Zniszczono wiele zakładów pracy, warsztatów rzemieślniczych, sklepów, lokali użytkowych itp.

Można sobie tylko wyobrazić katastrofalną sytuację ludności Ostrołęki. Oto, jaki stan miasta Ostrołęki odnotowano w piśmie wojewody warszawskiego do Ministerstwa Administracji Publicznej z dnia 30 III 1945 r.: „Stan zarówno samego miasta, jak też osiedli doń przynależnych po minionych pięciomiesięcznych działaniach wojennych na tutejszych terenach, przedstawia się katastrofalnie. Ocalało wprawdzie wiele budynków publicznych (w tej liczbie i miejskie) oraz prywatnych od pożaru i rozbicia całkowitego, lecz są one uszkodzone przez pociski i bomby w stopniu większym lub mniejszym i tak zdemolowane wewnątrz, że bez znacznego nakładu remontowego nie nadają się do użytku. Ludność, nie bacząc na ruinę i brak formalny dachu nad głową, z chwilą zaistnienia możliwości, rozpoczęła powrót do miasta”.

Można to przyrównać do powrotu ludności Warszawy po 17 I 1945 r., także leżącej na linii frontu i ludności wysiedlonej po upadku powstania warszawskiego.

I dalej, z zapisu wojewody warszawskiego: „Miasto — cmentarzysko stopniowo zaczyna się ożywiać i zaludniać mieszkańcami, którzy wśród zrujnowanych domów i lokali urządzają sobie bodaj najprymitywniejsze locum. Co najmniej 6 tysięcy ludzi wraca do miasta z kilkumiesięcznej a nawet kilkuletniej tułaczki wysiedleniowej i ewakuacyjnej — zabiedzonych, wygłodzonych, obdartych i zrujnowanych materialnie, oczekujących z niecierpliwością pomocy w wyżywieniu, zaopatrzeniu w obuwiu i okrycie”.

Jakże to przypomina sytuację Warszawy z tego samego okresu czasu.

„O nędzy i głodzie wśród setek rodzin — pisał wojewoda warszawski — świadczą może fakt, iż obecnie po rozmarznięciu ziemi, ludność udaje się na pole ziemniaczane i kopie do jedzenia ziemniaki zamarznęte, które pozostały nie wykopane na zimę wskutek trwających tutaj działań wojennych przez szereg miesięcy”.

Nie lepsza była sytuacja na wsi. Ludność wiejską ograbiono z inwentarza żywego, często pozbawiono ją siły pociągowej. Ludzie byli pozbawieni jakichkolwiek środków do życia, żyli w „ziemniakach” urządzonych w rowach strzeleckich lub bunkrach, szerzyły się choroby zakaźne. Brak było jakichkolwiek urządzeń szpitalnych i ambulatoryjnych.

Szczególnie trudna sytuacja była w powiecie makowskim. Żyło tu w połowie 1945 r. ok. 53 tys. ludzi, a w tym ok. 17 tys. dzieci do lat 15. aż 80% ludności mieszkało w ziemniakach i bunkrach. W piśmie Wydziału Opieki Społecznej Urzędu Wojewódzkiego Warszawskiego do Ministerstwa Opieki Społecznej z września 1945 r. stwierdzono „ponad 100 wypadków śmierci głodowej”. Trudne warunki, brak żywności i mleka powodowały groźne dla życia wyniszczenia organizmów dziecięcych.

W lutym 1945 r. odnotowano na terenie województwa warszawskiego dwa ogniska głodu: Pruszków-Żyrardów i Maków-Pułtusk. Dla Makowa przeznaczono wówczas na pomoc doraźną z funduszy województwa 200 tys. zł. i postanowiono zorganizować z powiatów zasobniejszych dowóz zboża i mąki. Nie był to jednak łatwy do rozwiązania problem, ze względu na brak środków

6. Mieszkańcy ziemianki z okolic Makowa zaadoptowanej z umocnień frontowych, 1945 r.
APW. Zbiór fotograficzny

transportu. I tak pomoc nie zawsze docierała we właściwym czasie, a śmierć głodowa ponad 100 osób w powiecie makowskim są przerażającym tego dowodem.

Bezpowrotne straty trzeba odnotować także w szkolnictwie i kulturze. Dzieci przez 6 lat na omawianym obszarze obecnego województwa ostrołęckiego nie uczęszczały do szkoły. Szkoły w liczbie 160 zostały zniszczone w czasie działań wojennych we wrześniu 1939 r. lub zamknięte przez okupacyjne władze niemieckie. Podobny los spotkał 55 bibliotek i 16 kościołów.

Na Kurpiach Niemcy zagrabili eksponaty z Muzeum Kurpiowskiego i stacji naukowej. Zaczęto rozbierać stary kościół farny w Ostrołęce. Konfiskowano ludności tkaniny i wyroby ludowe. Niemal zaginęły pełne folkloru wioski „puszczaków” z nad lewego brzegu Pisy i tegoż brzegu Narwi.

Na zakończenie trzeba stwierdzić, iż straty biologiczne i materialne ludności na terenie rejencji ciechanowskiej, a szczególnie tej części, która weszła w skład obecnego województwa ostrołęckiego, były bardzo duże. Wynikało to z jednej strony z polityki władz niemieckich, przygotowujących teren północnego Mazowsza pod przyszłe zasiedlenie ludnością niemiecką i stworzenie wału granicznego złożonego z tej ludności, a z drugiej strony był to rezultat zatrzymania się frontu wschodniego na tych ziemiach jesienią 1944 r.

Wszystko to doprowadziło do dodatkowych wysiedleń ludności, jej wyniszczenia i skrajnego wyczerpania nie tylko fizycznego, ale i duchowego. Toteż ludność z ogromnym zadowoleniem i entuzjazmem powitała dzień wyzwolenia i tych, którzy jej tę wolność przynieśli, nie zawsze świadoma swego dalszego losu.

Podstawowe źródła i literatura

1. J. Kazimierski, *Rejencja Ciechanowska w latach 1939-1945 (powstanie — organizacja władz — polityka okupanta — zbrodnie — bilans strat)* [w:] *Okręg Płocki 1942-1945. Z walk PPR, GL-AL*, Warszawa 1974.
2. C. Łuczak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce*, Poznań 1979.
3. C. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 1, Warszawa 1970.
4. M. Pleskaczyńska i K. Rostocka, *Sytuacja w województwie warszawskim po wyzwoleniu (1944-1945). Wyniki kwerendy*, mps w posiadaniu autora.
5. *Obozy hitlerowskie na ziemiach polskich 1939-1945*, Warszawa 1979.
6. *Województwo Warszawskie w liczbach 1938-1958*, Warszawa 1959.
7. APW, *Urząd Wojewódzki Warszawski, Wydział Odszkodowań Wojennych (1944-1950)*, nr nr teczek: 26, 40, 38, 39.
8. APW, *Urząd Informacji i Propagandy Województwa Warszawskiego*, nr nr teczek: 6, 500.
9. *Ibidem*, Oddział w Działdowie, t. 8; Oddział w Ostrołęce, t. 8; Oddział w Ostrowi, t. 7.
10. APW, *Urząd Wojewódzki Warszawski, Wydział Ogólny*, t. 33, 35, 133c, 134, 478 (Ostrołęka — miasto — cmentarzysko), 479 (100 wypadków śmierci głodowej w pow. makowskim).

Tabela 1. Straty biologiczne na obszarze obecnego województwa ostrołęckiego w latach II wojny światowej

Lp.	Powiat	Zabici w czasie wojny	Zamordowani w obozach i więzieniach	Zamordowani w czasie wykonywania pracy przymusowej	Zmarli z ran lub w czasie ukrywania się	Razem	Uszkodzenie zdrowia lub ciała	Pozbawienie wolności	Wywiezienie na roboty do Rzeszy	Wysiedlenie
1.	Maków	1000	379	156	62	7105	769	1121	6203	5819
2.	Ostrołęka	661	718	313	184	9957	894	1926	7038	566
3.	Ostrów	993	1247	195	96	9590	501	542	2326	843
4.	Przasnysz	441	2452	187	129	4910	520	520	8481	26815*
	Razem	3095	4796	857	471	31562	2684	4109	24048	34043
	Na terenie rejencji ciechanowskiej	7797	32962	2299	3592	94161	—	—	76257	71759
	W woj. warszawskim	24322	136881	6113	9238	271271	—	—	171687	193464

* Dane obejmują gminę Dzierzgowo, w której wysiedlono całą ludność w związku z budową poligonu.

Źródło: APW, Urząd Wojewódzki Warszawski (dalej: UW), Wydział Odszkodowań Wojennych (dalej: WOW), t. 26 i Województwo Warszawskie w liczbach 1938-1958, Warszawa 1959.

Tabela 2. Zniszczenia wojenne miast i wsi według powiatów na obszarze obecnego województwa ostrołęckiego w latach II wojny światowej. Stan z lipca 1945 r.

Lp.	Powiat	Ilość miast	Ilość gmin	Ilość budynków mieszkalnych zniszczonych	Ilość zagród zniszczonych	Ogółem ilość budynków	Ilość zagród	% zniszczenia w miastach	% zniszczenia we wsiach
1.	Maków	2	8	956	5973	1117	8341	85,6	71,6
2.	Ostrołęka	1	14	739	3962	1345	16080	55,0	24,6
3.	Ostrów	2	11	858	1826	2417	12506	35,9	14,6
4.	Przasnysz	2	10	105	1633	1156	8230	9,1	19,8
	Razem w woj. ostrołęckim	7	43	2658	19367	6035	95157	44,0	20,4

Źródło: APW, UW, WOW, t. 40, k. 35 i 37.

Tabela 3. Zniszczenia wojenne nieruchomości miejskich według powiatów na obszarze obecnego województwa ostrołęckiego w latach II wojny światowej. Stan z lipca 1945 r.

Lp.	Powiat	Zniszczone lub uszkodzone nieruchomości	Kubatura zniszczonych lub uszkodzonych nieruchomości w tys. m ³	Suma strat w tys. zł z 1939 r.*
1.	Maków	2570	944,1	26463,8
2.	Ostrołęka	543	765,1	9392,6
3.	Ostrów	2323	1760,2	14390,6
4.	Przasnysz	259	72,7	1302,6
	Razem w woj. ostrołęckim	5695	3542,1	51549,6
	Ogółem w woj. warszawskim	18218	9808,7	170451,2

* Suma strat obejmuje wartość budynków bez wyposażenia, wartości placu oraz uzbrojenia terenu.

Źródło: *Województwo Warszawskie w latach 1938-1958*, Warszawa 1959.

Tabela 4. Zniszczenia wojenne zagrodz wiejskich według powiatów na obszarze obecnego województwa ostrołęckiego w latach II wojny światowej. Stan z lipca 1945 r.

Lp.	Powiat	Liczba		Suma strat w tys. zł z 1939 r.*	Przeciętna strata na 1 zniszczoną lub uszkodzoną zagrodę w zł	Ogólny % zniszczenia w powiecie	
		Zagrodz w gospodarstwach rolnych o powierzchni do 50 ha	Zagrodz zniszczonych lub uszkodzonych			w stosunku do łącznej wartości zagrodz	w stosunku do liczby zagrodz
1.	Maków	7303	6878	39121	5688	80,0	94,2
2.	Ostrołęka	14242	5722	23769	4154	32,0	40,2
3.	Ostrów	11556	6525	10948	1678	42,0	56,5
4.	Przasnysz	7434	3877	9798	2527	40,0	52,2
	Razem w woj. ostrołęckim	40535	23002	83636	—	—	—
	Ogółem w woj. warszawskim	229400	57985	312472	5389	—	25,3

* Bez strat wewnętrznych urządzeń domów lub urządzeń zbiorowych wsi. Dane dotyczą tylko zagrodz zniszczonych powyżej 15%.
Źródło: *Województwo Warszawskie w latach 1938-1958*, Warszawa 1959.